

Мищенко М.Г.

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

ПІДГОТОВКА СПЕЦІАЛІСТІВ ДИПЛОМАТИЧНОГО АПАРАТУ УРСР У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТ.: ІСТОРИЧНИЙ КОНТЕКСТ

У роботі проаналізовано історичні, організаційні та структурні аспекти формування і розвитку центрів підготовки фахівців дипломатичного апарату Української Радянської Соціалістичної Республіки другої половини ХХ ст. Висвітлено статті фінансування курсів із вивчення іноземних мов працівниками дипломатичної служби України. Розглянуто процес та напрями спеціалізованої підготовки спеціалістів дипломатичного апарату УРСР в українських і радянських навчальних закладах. Встановлено зв'язки Міністерства закордонних справ УРСР із освітніми, науковими установами і закладами Радянської України та Радянського Союзу стосовно підготовки спеціалістів за напрямом міжнародних відносин. Охарактеризовано участь українських фахівців із міжнародних відносин у навчально-практичних заходах Секретаріату Організації Об'єднаних Націй і Генеральної Асамблеї ООН.

Окреслено загальне становище стосовно володіння іноземними мовами співробітниками дипломатичної служби України. Охарактеризовано кадровий склад дипломатичного апарату Радянської України за напрямками підготовки вищої освіти. Показано кількість фахівців української радянської дипломатичної служби, які мали вчене звання або науковий ступінь. Проаналізовано процес розвитку денної та заочної форми підготовки спеціалістів із міжнародних відносин українськими та радянськими навчальними закладами. Висвітлено процес підвищення кваліфікації фахівців дипломатичного апарату Радянської України на спеціальних курсах при МЗС УРСР та інших радянських інституціях.

Розглянуто процес підготовки та підвищення кваліфікації молодих фахівців дипломатичної служби України у «Школі молодого дипломата» при МЗС УРСР. Розкрито процес референтського навчання при МЗС УРСР для підвищення ефективності роботи співробітників дипломатичної служби. Охарактеризовано та визначено спеціалізацію фахової підготовки керівників Народного комісаріату закордонних справ (Міністерства закордонних справ) УРСР у 1944–1991 рр.

Ключові слова: Українська Радянська Соціалістична Республіка, Радянський Союз, ООН, ЮНЕСКО, Міністерство закордонних справ, міжнародні відносини, дипломатія.

Постановка проблеми. Розв'язання важливих міжнародних проблем залежить від ефективної роботи працівників дипломатичного апарату. Формування та здійснення Україною сучасної міжнародної політики напряму пов'язано із кваліфікованою підготовкою спеціалістів, які працюють у системі дипломатичної служби. На сучасному етапі вітчизняна підготовка фахівців із міжнародних відносин здійснюється українськими закладами вищої освіти. Розвиток українських навчальних програм за напрямом «міжнародні відносини» пов'язаний із розвитком дипломатичної служби України другої половини ХХ ст. З огляду на це необхідно детальніше розглянути процес підготовки фахівців дипломатичного апарату зазначеного періоду.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз історичних аспектів формування та становлення

фахової підготовки працівників дипломатичної служби України у 1944–1991 рр.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історіографія цього питання представлена роботами сучасних, радянських і закордонних дослідників, а саме: В. Аспатуріана [1], Ю. Біленкової [2], В. Василенка [3], М. Клепар [16], М. Мищенко [17], О. Івченко [18], А. Якубець [19] та ін., проте стан наукової розробки теми потребує додаткового висвітлення. Джерелознавчу основу статті становлять матеріали Галузевого державного архіву Міністерства закордонних справ України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Створення Народного комісаріату закордонних справ УРСР у 1944 р. та відновлення Україною активної міжнародної діяльності сприяло формуванню відповідних профільних навчальних закладів і спеціальних курсів для підготовки майбутніх дипломатів. Підготовка працівників

дипломатичного апарату мала універсальний і багатопрофільний характер. Майбутні українські дипломати здобували освіту в українських і радянських навчальних закладах.

Для підвищення рівня володіння іноземною мовою співробітниками Народного комісаріату закордонних справ УРСР були запроваджені перші курси з вивчення іноземних мов при НКЗС УРСР у 1944 р. [4, арк. 2]. Фінансування курсів із вивчення іноземних мов при НКЗС УРСР відбувалося за кошти НКЗС УРСР. Статті витрат фінансування курсів із вивчення іноземних мов співробітниками дипломатичної служби України склалися з оплати праці: педагогічного персоналу, допоміжному навчальному персоналу, позаштатним працівникам, а також оплати відпусток і вихідної допомоги [5, арк. 18]. Варто зазначити, що загалом за 1944 р. 39 співробітників НКЗС УРСР покращили свій рівень володіння іноземними мовами на спеціальних курсах при НКЗС УРСР. Всього за цей період було сформовано 11 окремих груп із вивчення іноземних мов [5, арк. 20].

Основним республіканським університетом, котрий здійснював підготовку спеціалістів у галузі міжнародних відносин, став Київський державний університет імені Т.Г. Шевченка, у складі якого з 18 жовтня 1944 р. розпочав свою роботу факультет міжнародних відносин [16, с. 121]. Підготовка студентів здійснювалася за такими спеціальностями: «Історик-міжнародник» і «Юрист-міжнародник». Із 1953 р. юристи-міжнародники додатково опановували кваліфікацію «референт-перекладач». Факультетом міжнародних відносин КДУ імені Т.Г. Шевченка з 1944 і по 1955 рр. були закладені ключові засади освітньої підготовки майбутніх працівників дипломатичного апарату [16, с. 124].

У 1947 р. 11 співробітників МЗС УРСР навчалися на заочному відділенні Вищої дипломатичної школи МЗС СРСР у Москві. Загальний термін навчання на заочному відділенні ВДШ МЗС СРСР становив 3 роки. Співробітники МЗС УРСР, які заочно навчалися у ВДШ МЗС СРСР, менше були залучені до поточної громадської та партійної роботи МЗС УРСР [6, арк. 4].

Варто зазначити, що у 1947 р. МЗС УРСР надавало максимальну допомогу навчальним закладам у підготовці спеціалістів у сфері міжнародних відносин. МЗС УРСР тісно співпрацювало з факультетом міжнародних відносин Київського державного університету, з дипломатичним відділом Вищої партійної школи ЦК КПУ та іншими

спеціалізованими навчальними закладами. МЗС УРСР брав участь в організації міжнародного відділу інституту історії Академії наук Української РСР та аспірантури Київського державного університету з підготовки спеціалістів у галузі міжнародних відносин [7, арк. 3].

Із 3 квітня і по 26 травня 1950 р. українські дипломати брали участь у спеціальному практичному навчальному занятті Секретаріату ООН. Навчальна програма практичного заняття передбачала детальне вивчення структури органів ООН і методів її роботи [8, арк. 3]. Мета заходу: надати рівні можливості дипломатам із різних країн світу ознайомитися з досвідом і специфікою роботи Секретаріату ООН. На весь період практичного навчального заняття усі заявлені учасники були призначені на тимчасові посади у структурі Секретаріату ООН [8, арк. 3]. Теоретичні заняття проводили керівники відповідних структурних підрозділів Секретаріату ООН. Учасники практичного навчального заходу відвідували робочі засідання рад, комітетів і комісій Секретаріату ООН. Організація Об'єднаних Націй виділяла із власного бюджету по 400 американських доларів на кожного учасника 8-тижневого практичного навчального заняття, тобто по 50 американських доларів на один тиждень. На період практичного заняття ООН пропонувала житло для іноземних учасників навчальної програми [8, арк. 4].

За ініціативи Генеральної Асамблеї ООН з 18 вересня і по 11 листопада 1950 р. проходило міжнародне навчально-практичне заняття дипломатів країн-членів ООН, у якому брали участь представники від України. Метою заходу було вивчення діяльності Генеральної Асамблеї ООН [8, арк. 50]. Під час цього навчального заходу його учасники призначалися на тимчасові посади у системі ООН на весь термін навчальної практики. Усі заявлені учасники залучалися до роботи у структурних підрозділах ООН, а також відвідували пленарні засідання Генеральної Асамблеї ООН. Фінансування заходу відбувалося за кошти ООН у розмірі 400 американських доларів за весь період 8-тижневої навчальної програми на одну заявлену особу (50 американських доларів на тиждень). У зазначений період ООН допомагала у вирішенні житлового питання заявлених учасників навчально-практичного заняття Генеральної Асамблеї ООН [8, арк. 52].

У 1956 р. 12 співробітників МЗС УРСР були випускниками КДУ імені Т.Г. Шевченка. З 1959–1960 навчального року в Київському державному університеті була створена спеціальна

група із 25 студентів третього курсу факультету журналістики, історико-філософського та юридично-економічного факультетів із їх подальшою міжнародною спеціалізацією та поглибленим вивченням іноземних мов. При МЗС УРСР було створено спеціальний резерв фахівців, що становив понад 30 осіб, із достатнім досвідом партійної, наукової та господарської роботи, для подальшої роботи у міжнародних організаціях [9, арк. 3].

Загалом англійською мовою у 1960 р. вільно володіли 5 працівників, французькою мовою – 3, німецькою – 1, покращували рівень володіння іноземною мовою – 9, вивчали другу іноземну мову – 3. Необхідно зазначити, що, незважаючи на ґрунтовне вивчення іноземних мов фахівцями дипломатичного апарату України, основним недоліком була відсутність довгострокових закордонних відряджень для спеціалістів центрального апарату МЗС УРСР. Станом на 1960 р. дипломатичний апарат України не мав сформованого резерву дипломатичних співробітників [9, арк. 4]. У 1961 р. у структурі дипломатичної служби України працювали 25 фахівців із вищою освітою, а саме за такими напрямками підготовки, як міжнародні економічні відносини – 1, іноземні мови (англійська, німецька, французька) – 1, журналістика – 2, правознавство – 2, історична освіта – 3, міжнародне право – 16 [10, арк. 7].

У 1963 р. працівники Постійного представництва УРСР при ООН у Нью-Йорку продовжували вдосконалювати володіння іноземними мовами (англійською та французькою) на курсах міжнародної спеціалізованої мовної школи «Берліц» [11, арк. 31].

У 1968 р. загальна кількість фахівців дипломатичного апарату України, котрі мали вчене звання або науковий ступінь, становила 14 осіб, а саме за такими галузями науки: міжнародне право – 1, економіка праці та матеріально-технічного забезпечення – 1, історія – 1, медицина – 2, право – 2, економіка капіталістичних країн – 2, світове господарство і міжнародні економічні відносини – 2, історія міжнародних відносин – 3 [12, арк. 33–34].

Підготовка фахівців міжнародних відносин українськими радянськими закладами освіти відбувалася переважно на денній формі навчання. Розвиток заочної форми республіканської підготовки спеціалістів дипломатичної служби України розпочався у 1975 р. зі створенням заочного відділення факультету міжнародних відносин і міжнародного права КНУ імені Т.Г. Шевченка. Мета роботи новоствореного відділення полягала у підвищенні кваліфікації фахівців, які займалися

освітньою, науковою, просвітницькою діяльністю. Термін навчання на заочному відділенні для осіб, котрі мали вищу освіту, становив 2 роки.

Для виконання постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР № 933 від 13 жовтня 1977 р. було запроваджено планове підвищення кваліфікації спеціалістів керівного складу МЗС УРСР із 1981 р. Керівники структурних підрозділів дипломатичного апарату України проходили відповідні курси на базі Центрального інституту підвищення кваліфікації працівників і фахівців народного господарства у сфері патентної роботи (ЦППК) у Москві. Підвищення кваліфікації працівників МЗС УРСР відбувалося у вигляді денної та вечірньої форми навчання. Термін навчання на курсах підвищення кваліфікації ЦППК денної форми (з відривом від виробництва) становив 1 місяць, а вечірньої/заочної (без відриву від виробництва) – 6 місяців [13, арк. 9].

МЗС УРСР займалося підвищенням кваліфікації працівників дипломатичного апарату, важлива роль у цій справі належала референтському навчанню, на якому розглядалися актуальні питання зовнішньої та внутрішньої політики, особливості функціонування міжнародних організацій. З 1 вересня 1981 р. для молодих співробітників дипломатичного апарату була організована при МЗС УРСР спеціальна «Школа молодого дипломата». Заняття у цій школі проводилися два рази на місяць із важливих аспектів дипломатичної роботи, а саме розглядали: дипломатичний протокол, функціонування консульської служби, ефективний збір необхідної інформації, оформлення дипломатичних документів, форми та методи ведення кулуарної роботи [14, арк. 20].

Навчання у «Школі молодого дипломата» розвивало необхідні професійні компетенції молодих фахівців дипломатичної служби України. Всі співробітники МЗС УРСР працювали відповідно до свого індивідуального плану роботи. Адміністративно-технічні працівники МЗС УРСР, які не мали вищої освіти, могли її здобути на вечірній або заочній формі вищого навчального закладу. Кожен працівник, котрий навчався на заочній чи вечірній формі навчання, отримував додаткову відпустку на період навчальної сесії [14, арк. 22].

У 1986 р. в усіх закордонних представництвах від УРСР працювали 28 дипломатів. Кожен із дипломатів мав вищу освіту, а саме: 4 фахівці закінчили Дипломатичну академію МЗС СРСР, 4 – Московський державний інститут міжнародних відносин, 7 – факультет міжнародного права та міжнародних відносин Київського державного

університету. Усі дипломати володіли іноземними мовами, у тому числі однією іноземною мовою – 5 осіб, двома – 20 осіб, трьома – 3 осіб [15, арк. 15].

Необхідно наголосити, що за період із 1944 і по 1991 рр. НКЗС(МЗС) УРСР очолювало десять керівників: О. Корнійчук, Д. Мануїльський, А. Барановський, Л. Паламарчук, А. Кисіль, Д. Білокос, Г. Шевель, В. Мартиненко, В. Кравець, А. Зленко. Всі міністри МЗС УРСР мали вищу освіту, із яких лише двоє мали профільну підготовку за напрямом «міжнародні відносини». Єдиними керівниками, які не володіли іноземними мовами, були О. Корнійчук і Г. Шевель. Варто зазначити, що можливості кар'єрного зростання працівників державного апарату УРСР та СРСР залежало не тільки від професійних якостей, вищої освіти, військових заслуг, але й від підтримки партійних керівників на республіканському та союзному рівнях [19, с. 56].

Висновки. На основі вищенаведеної інформації ми можемо дійти розуміння того, що підготовка спеціалістів дипломатичного апарату УРСР у 1944–1991 рр. мала багатопрофільний характер. Основними центрами для підготовки майбутніх фахівців дипломатичної служби України були вищі навчальні заклади Радянської України та СРСР. Вузкопрофільна підготовка майбутніх спеціалістів дипломатичної служби УРСР від-

бувалася за такими навчальними програмами, як «Історик-міжнародник», «Юрист-міжнародник», «Міжнародні відносини», «Міжнародні економічні відносини». Підготовка фахівців у галузі міжнародних відносин відбувалася на денній, заочній і вечірній формі навчання.

Велика увага приділялася ґрунтовному вивченню іноземних мов співробітниками дипломатичного апарату Радянської України. З 1944 р. при НКЗС УРСР відкрилися постійні курси з вивчення й удосконалення іноземних мов співробітниками дипломатичної служби України. Співробітники ПП УРСР при ООН у Нью-Йорку підвищували свій рівень володіння іноземними мовами на курсах міжнародної школи «Берліц».

Українські дипломати підвищували свій рівень професійної майстерності на міжнародних практичних заняттях Секретаріату та Генеральної Асамблеї ООН. Підвищення загального рівня фахової кваліфікації співробітниками дипломатичного апарату УРСР відбувалося на спеціальних референтських курсах МЗС УРСР, у «Школі молодого дипломата» МЗС УРСР. Керівники окремих структурних підрозділів МЗС УРСР проходили курси підвищення кваліфікації у загальносоюзних навчальних закладах.

Список літератури:

1. Aspaturian Vernon V. The Union Republics in Soviet Diplomacy: A Study of Soviet Federalism in the Service of Soviet Foreign Policy. Geneve – Paris : E. Droz, 1960. 241 p.
2. Біленкова Ю.С. Внесок дипломатичного відомства УРСР у питання міжнародно-правового регулювання ядерних озброєнь (1945–1991 рр.). *Право і Безпека*. 2014. № 3. С. 7–13.
3. Василенко В.А. Правові аспекти участі УРСР у міжнародних відносинах. Київ : Вид-во Політичної літератури України, 1984. 124 с.
4. ГДА МЗС України. Ф. 1. (справи постійного зберігання за 1944–1957 рр.). Оп. 1. Спр. 4. Штатний розпис і кошторис адміністративно-управлінських витрат Народного комісаріату закордонних справ Української РСР за 1944 рік, 12 арк.
5. ГДА МЗС України. Ф. 1. (справи постійного зберігання за 1944–1957 рр.). Оп. 1. Спр. 5. Звіт про виконання кошторису витрат на утримання Народного комісаріату закордонних справ Української РСР за 1944 рік, 26 арк.
6. ГДА МЗС України. Ф. 1. (справи постійного зберігання за 1944–1957 рр.). Оп. 1. Спр. 112. Протоколи нарад співробітників Міністерства закордонних справ Української РСР за 1947 рік, 26 арк.
7. ГДА МЗС України. Ф. 1. (справи постійного зберігання за 1944–1957 рр.). Оп. 1. Спр. 113. План роботи Міністерства закордонних справ Української РСР за 1947 рік, 19 арк.
8. ГДА МЗС України. Ф. 1. (справи постійного зберігання за 1944–1957 рр.). Оп. 1. Спр. 257. Листи Генерального секретаря ООН з питань підготовки кадрів для ООН і програми стипендії в галузі економічного розвитку, 73 арк.
9. ГДА МЗС України. Ф. 1. (справи постійного зберігання за 1958–1978 рр.). Оп. 2. Спр. 871а. Звіт про структуру та діяльність Міністерства закордонних справ Української РСР станом на 1 червня 1960 року, 25 арк.
10. ГДА МЗС України. Ф. 1. (справи постійного зберігання за 1958–1978 рр.). Оп. 2. Спр. 1054. Статистичні звіти Міністерства закордонних справ УРСР про чисельність адміністративно-управлінського персоналу; про чисельність і склад наукових робітників та інші за 1961 рік, 11 арк.

11. ГДА МЗС України. Ф. 1. (справи постійного зберігання за 1958–1978 рр.). Оп. 2. Спр. 1269. Звіт про роботу Постійного представництва Української РСР при ООН за 1963 рік, 38 арк.
12. ГДА МЗС України. Ф. 1. (справи постійного зберігання за 1958–1978 рр.). Оп. 2. Спр. 1829. Статистичні звіти Міністерства закордонних справ УРСР про чисельність адміністративно-управлінського персоналу; про склад і чисельність спеціалістів, які мають вищу та середню спеціальну освіту та інші за 1968 рік, 46 арк.
13. ГДА МЗС України. Ф. 1. (справи постійного зберігання за 1979–1987 рр.). Оп. 3. Спр. 4121. Вопросы повышения деловой квалификации и изучения иностранных языков, 11 арк.
14. ГДА МЗС України. Ф. 1. (справи постійного зберігання за 1979–1987 рр.). Оп. 3. Спр. 4163б. Отчеты о работе отделов Министерства иностранных дел УССР за 1981 год, 40 арк.
15. ГДА МЗС України. Ф. 1. (справи постійного зберігання за 1979–1987 рр.). Оп. 3. Спр. 6017а. Питання особового складу. Звіт про роботу відділу кадрів за 1986 рік, 15 арк.
16. Клепар М.В. Професійна підготовка фахівців з міжнародних відносин у системі вищої освіти України (друга половина ХХ – початок ХХІ ст.) : монографія. Івано-Франківськ : ДВНЗ «Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника», 2019. 499 с.
17. Міщенко М.Г. Міжнародна дипломатична діяльність УРСР в другій половині ХХ ст.: історико-правовий аналіз. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського*. 2020. Т. 31 (70). № 1. Серія: *Історичні науки*. 152 с.
18. Івченко О.Г. Україна в системі міжнародних відносин: історична ретроспектива та сучасний стан. Київ : РІЦ УАННП, 1997. 687 с.
19. Якубець А.В. Міністри закордонних справ УРСР (1944–1991 рр.): історико-біографічний аналіз. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія*. 2016. Вип. 2. С. 54–58.

Mishchenko M.H. TRAINING OF SPECIALISTS OF THE DIPLOMATIC APPARATUS OF THE USSR IN THE LATTER HALF OF THE TWENTIETH CENTURY: HISTORICAL CONTEXT

The paper analyzes historical, organizational and structural aspects of the formation and development of centers for training experts of the diplomatic apparatus of the Ukrainian Soviet Socialist Republic of the latter half of the twentieth century. Articles on the financing of foreign language courses by employees of the diplomatic service of Ukraine have been reviewed. The process and directions of specialized training of specialists of the diplomatic apparatus of the Ukrainian SSR in Ukrainian and Soviet educational institutions have been considered. Relations between the Ministry of Foreign Affairs of the Ukrainian SSR and academic institutions and establishments of Soviet Ukraine and the Soviet Union regarding the training of specialists in the field of 'international relations' have been found. The participation of Ukrainian specialists in educational and practical events of the United Nations Secretariat and the UN General Assembly has been described.

The overall picture of foreign languages proficiency by the employees of the diplomatic service of Ukraine has been described. The personnel of the diplomatic apparatus of Soviet Ukraine majoring in higher education has been characterized. The number of experts of the Ukrainian Soviet diplomatic service who had an academic title or academic degree has been shown. The process of advancement of full-time and part-time training of specialists in the field of 'international relations' by Ukrainian and Soviet educational institutions has been analyzed. The process of skill enhancement of specialists of the diplomatic apparatus of Soviet Ukraine attending special courses of the Ministry of Foreign Affairs of the Ukrainian SSR and other Soviet institutions has been reviewed.

The process of training and skill enhancement of young experts of the diplomatic service of Ukraine in the 'School of Young Diplomat' of the Ministry of Foreign Affairs of the USSR has been considered. The process of reference training at the Ministry of Foreign Affairs of the Ukrainian SSR to improve the performance of the diplomatic service has been explored. The specialization of professional training of the management of the People's Commissariat for Foreign Affairs (Ministry of Foreign Affairs) of the Ukrainian SSR in 1944–1991 has been identified and described.

Key words: *Ukrainian Soviet Socialist Republic, Soviet Union, UN, UNESCO, Ministry of Foreign Affairs, international relations, diplomacy.*